

4. Містер Фокс та його друзі. Казки. – К.: Інтерпрес ЛТД, 1997. -191 с.
5. Порпуліт О.О. Функціонування антропоніма Іван в українських та російських казках// Записки з українського мовознавства. – Одеса, Астропринт, 1999. – С. 55-65.
6. Рыбакин А.И. Словарь английских фамилий. – М.: Рус. Язык, 1986. -579 с.
7. Collins English Dictionary and Thesaurus. Glasgow: Harper Collins, 1994. – 156 p.
8. Dahl R. James and the Giant Peach.–London: Puffin Books, 1995.–156 p.
9. Middleton H. Roald Dahl. – Des Plaines, Illinois: Heinemann Library. 1999. – 56 p.

*Борис Коваленко,
Наталія Коваленко (Кам'янець-Подільський)*

ВЛАСНІ ІМЕНА У СТРУКТУРІ ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКОЇ ФРАЗЕМИКИ

The article considers the use of proper names in the structure of phraseological units. The author investigates the phraseological units which are widely used in the dialects of Western Podiliya.

The meaning and the peculiarities of the structure of phraseological units with proper names as their component have been analysed comparing them with the samples of literary language and other Ukrainian dialects. Common and different features, local and national elements have been determined.

Уживання та стилістичні функції онімів у складі народнорозмовного мовлення здавна привертала увагу фольклористів, мовознавців, істориків, письменників, усіх, хто цікавиться рідною мовою. На сьогодні маємо чимало різнопланових розвідок, з-поміж яких виокремлюються лінгвістичні дослідження структурно-семантичного складу та функціональної характеристики ономастикону на матеріалі розмовного мовлення [2: 259].

Проблема специфіки побутування власних назв у складі фразем українського літературного та діалектного мовлення була об'єктом досліджень Н.Д. Бабич, П.П. Грищенко, А.О. Івченка, Ф.П. Медведєва, В.М. Мокієнка, Н.А. Москаленка, Л.Г. Скрипник, В.Д. Ужченка та ін.

Досліджуючи власні назви у структурі фразем західноpodільських говірок, ми прагнули до максимального врахування фраземних фактів, уключаючи й літературні зразки, як активний елемент народнорозмовного мовлення, оскільки вивчення мовних явищ “у взаємозв'язках і безвідносно до входження їх у структуру літературної мови” [3: 7-8] є актуальним для діалектологічних студій.

Матеріалом для спостережень послугувала картотека фразем, укладена на основі фольклорних та етнографічних видань, польових записів, здійснених у населених пунктах Західного Поділля за спеціально складеною програмою. Для ареального порівняння використано матеріали опублікованих досліджень та словників фразем різних діалектних зон.

Подільські говірки, як відомо, мають елементи старожитності та архаїчності, вирізняються особливими регіональними рисами, але через своє ареальне поширення виявляють досить розгалужені взаємовпливи з іншими південно-західними та південно-східними говорами. На різних мовних рівнях подільського говору спостерігаємо неоднорідні діалектні особливості, що чітко окреслюють західну та східну зони [1: 80].

Зафіксовані матеріали діалектного мовлення з більшості територій України засвідчують, що фраземіка говірок загалом відбиває історичний досвід народу, його побут, матеріальну та духовну культуру, сприйняття та ставлення до них людини. Цілком очевидним є факт

повного або часткового збігу семантики, компонентного складу та структури деяких аналізованих фразем у різних діалектах, у літературній мові та діалектах.

Структурно-семантична модель “піти + асоціативна назва місця поховання = померти” серед зафіксованих фразем української ареальної зони має різне наповнення: 1) “піти + до + антропонім (як асоціатив місця поховання) = померти”; 2) “піти + в (на) + топонім (як асоціатив місця поховання) = померти”.

Внутрішньомодельні лексеми демонструють локальність та особливу своєрідність як західноподільських говірок, так і інших українських.

За нашими матеріалами, одиниці першого типу утворюють зах.под. – сх.под. – степ. – слобож. фразеоглосу, наприклад: зах.под. *п'іти до Се^ммена* (См), *п'іти до Му^{ра}йс'кого* (МК); сх.под. *піти до Федося, перебраться до Семена, перевестись до Вишневецького* [Доленко 1975а, 103]; *пуйти ід Петро'ви* [ФСЛГСС, 101]; степ., слобож. *перевестись до Вишневецького* [Ужченко, 25].

Другий тип наповнюють такі одиниці: зах.под. *п'іти ў Збруч* (Кр); сх.под. *піти на Турманову гору* [Доленко 1975а, 103]; лемк. *выне'сли під Ко'нач кого* [ФСЛГСС, 70]. Вони утворюють лемк. – зах.под. – сх.под. фразеоглосу.

У західноподільських говірках модель “піти + в (у) + назва рослини (як асоціатив місця поховання) = померти”, яка презентує такі фраземи, як: *п'іти ўви'ше^н'ки* (Зр, Кд, Кт, Пл) / *п'іти п'ід му'раву* (См), у східній частині Поділля може поширюватися антропонімом: *піти у вишеньки до Семена* [Доленко 1975б, 138].

Серед одиниць семантичного ряду ‘дурний’ помітне місце займають компаративні фраземи. Деякі з цих виразів утворені за структурно-семантичною моделлю “д у р н и й + як + назва взуття (частина взуття) = дурний”, де іменники називають дуже звичні, буденні предмети, що ними часто користуються: *дур^ниї йак с'іб'ірскиї вал'інок* (Зр), *дурний, як чобіт* [Номис, 292]. Увиразнювати вислови такої моделі, надавати їм комічності можуть власні назви. Наприклад, структурно-семантичну модель “р о з у м н и й + як + антропонім + елемент одягу = дуже дурний” виявлено в межах південно-західного наріччя: под. *розумний як Соломонів патинок* [Номис, 293], *розумний як Беркови штани* [там само]; зах.под. *ро^(у)зумниї йак Пан'ков'і шта'ни* (Злч); лемк. *муд'рый як Соломоно'вы ногави'ці / тачі* [ФСЛГСС, 92].

Виявлено структурно-семантичну модель “антропонім + з + ойконім = дурний, тупий”, яка притаманна для фразем південно-західного та південно-східного наріч: зах.под. *С'ан'ко з За'луча* (Чр); лемк. *як Михайко з Рівно'го* [ФСЛГСС, 83], *як А'ндрій з Писа'ной* [там само, 18]; сх.слобож., степ. *Альоша з Булавинівки / Бугаївки* [Ужченко, 17].

Структурно-семантична модель “антропонім + назва місця роботи = дурний, тупий” репрезентована в південно-західному та південно-східному ареалах: под. *Альоша з мильного заво'ду* [Доленко 1975б, 133]; зах.под. *Ал'ік з водо'качки* (Злч); с.-наддніпр. *як Альоша з водокачки* [ССНП, 9]; сх.степ. *Ванька з пилорами* [Грица, 127]; сх.степ., слобож. *Альоха з водокачки / з мильного заводу* [Ужченко, 17]; слобож. *Альоха з водокачки* [УДСХО, 192], *як Альоша з водокачки, з мильного заводу* [ССНП, 9]. Однакові одиниці зафіксовано у середньонаддніпряньських і слобожанських, східно-степових та слобожанських говірках.

Фразеологізми з образним конкретизатором “Альоша” утворюють західноподільсько-східноподільсько-середньонаддніпряньсько-слобожансько-східностепову внутрішньомодельну фразеоглосу.

Поруч із літературними фраземами спостерігаємо ареальні з компонентами регіоналізмами, що часто створюють яскраві характеристики, наприклад: *не^н до'їйхаў до Хми^л'ниці'кого* (Кт).

Низка фразем семантичного ряду ‘бешкетувати’ має компаративну будову. Такі вислови-порівняння вживаються з супровідними дієсловами, а тому є самостійними реченнями, бо передають ціле повідомлення: *т^ллуми^ети^ес'а йак Мар'ко по'некл'і* (Вр) / *т^ллуми^ети^ес'а йак Мар'ко на'некл'і* (Чр).

Структурно-семантична модель семантичного ряду “спати з хропінням” має таку формулу: “поїхати + в + ойконім = спати з хропінням”. Вона утворює зах.под. – сх.слобож. фразеоглосу: зах.под. *поїхати ў Харк’іў* (Кс,СУ); сх.слобож. *поїхати в Храпівку* [Ужченко, 105]. На нашу думку, такі топоніми (із звукосполукою *хр*) побутують у фраземах як асоціатив до звукового вираження хропіння.

Схожою до згаданих за творенням є фразема *те^нре^ндит’ йак Троц’киї* (Дн) із значенням “багато говорити”, де антропонім Троцький, ймовірно, вживається не як згадка про відому історичну особу, а на основі гри звукового ряду: *тряскотіти, тряскати, троскати* язиком.

Виявлена структурно-семантична модель “несподівано + з’явитися + як + антропонім + з рослин = недоречно висловитися” спостерігається у південно-західному та південно-східному наріччях: зах.под. *вискочити йак Пилип с конопель* (Кс); сх.под. *вискочив Панько з маку* [Доленко 1975б, 137], *вискочив, як Пилип / Марко / Сень / Кіндрат з конопель / маку* [Доленко 1975а, 103]; бойк. *вискочив йак Сен’ с конопель* [Онишкевич, I, 368]; сх.степ. *як Пилип з конопель* [Грица, 161]; степ. *вискочив як Кузьма з маку* [Івченко 1993, 114]. У літературному мовленні зафіксовано фразему *вискочити (вистрибнути) як Пилип (Кузьма) з конопель (з маку)* із значенням “недоречно, недоладно або невчасно сказати що-небудь чи виступити з чимсь” [ФСУМ, I, 104]. Зазначимо, що антропонім *Пилип* у фразеології різних слов’янських мов (зокрема білоруській, польській, словацькій) має виразне значення недоумковатості та засвідчує широке розповсюдження [5: 115].

Наявна також семантична модель “тинятися без діла = ледарювати”, в межах якої зафіксовані одиниці, що мають у своєму складі антропонім *Пилип*. Порівняймо: закарп. *ходити, йак се^нмбри^н’а* [Дзензелівський, III, к.424], півд.закарп. *ходит’ пустопа^ни* (*пустош, пусти^н’а, нетл’і^нний*) [Лавер, 183]; сх.степ. *попід тином тинятися* [Грица, 174], *ходить як Пилип попід тином* [там само, 161].

Серед жіночих імен здавна має негативне значення недоумковатості, балакучості ім’я Феська, наприклад: наддніпр. *язиката Феська* [Сизько, 98] – сх.слобож. *йазиката Хвес’ка* [Леснова, 8].

Структурно-семантична модель “запишатися + як + антропонім = чванитися” може виступати в південно-західному та південно-східному наріччях: зах.под. *це^нре^нмоні^нти^нс’а йак Гор’тина на базар’і* (Кс); бойк. *надув сі як Мойса* [ССНП, 95]; с.-наддніпр. *запишався як Берко в болоті* [ССНП, 95]. Слід зазначити, що фраземи з компонентом-ім’ям жінки стосуються жінок, а з чоловічим іменем відповідно характеризують чоловіків.

За структурно-семантичною моделлю “заробити + як + антропонім + на + продуктиві = мало заробити” утворені фраземи, що побутують у трьох наріччях: зах.под. *заробити йак Мошко на мил’і* (Нг,Цк) / *заробити йак Мошко на перц’і* (СУ) / *заробити йак Мошко на перцев’і* (Крв), *заробити йак Гершко на мил’і* (Злч); сх.под. *заробив, як Луцько’ на рибі / як Хома на качалках* [Доленко 1975б, 146]; с.-поліс. *заробив, іек Хома на вовні* [Грищенко, 166]. Про численність варіацій таких фразем у різних мовах та про тривалий час їх побутування серед мовлян пише В.Д. Ужченко [5: 26-28].

Найпоширенішим у складі фразем говіркового мовлення є ім’я *Іван*. Такі стали вислови можуть мати найрізноманітніше значення. Наприклад: *радієліс’ Іван с Пят’ром* (СУ) має значення “сваритися”; *т’ і ш іє т іє с’ а йак дур’ний Іван* (Кс) – “сміятися без причини”; *ставити з с:ебе Івана Івана* (Кс) – “чванитися”. Як бачимо, одне частовживане ім’я *Іван* натякає на різні ознаки людської вдачі та поведінки, що свідчить про його типовість та узагальненість [4: 57-58].

До лексичного складу сталих висловів, записаних на території Західного Поділля, входять і неукраїнські топоніми, наприклад: *проїти Крим і Рим* (Вн,Кд,Км,Крм,Лс,Мк), *проїти Крим і Рим і м’ід’ні т’руби* (Др,Зл,Злч,Крв, Крч,Схк); *бачити Крим і Рим* (ПХ) із значенням “мати досвід”.

Поряд з літературними та загальноукраїнськими фраземами спостерігаємо власне подільські, що не фіксовані діалектними словниками, наприклад: ч'іп'л'айец'а Олена (Крч); ¹мати Волену (Крв) “лінуватися”; т а к и ї / тоўстий йак ¹Борман (Чр) “дуже гладкий”; С'т'она у ¹хат'і за'в'іус'а (Крв) “сваритися”; че¹кати ¹поки ¹в'іте"р з ¹Ф'ірманіўки пове"р'не (Км) “виявляти байдужість”.

Отже, аналіз фразеологічного фонду говірок Західного Поділля засвідчує беззаперечний яскраво виражений антропоцентричний характер діалектних фразем. Найбільше увиразнюють фраземи говіркового мовлення лексичні діалектизми, що виступають у компонентному складі часто однакових за семантикою одиниць.

У складі фразем говіркового мовлення антропоніми вживаються в ролі вже узагальненої назви, яка надає висловленню яскравого емоційно-оцінного характеру.

Література

1. Гриценко П.Ю. Основні риси подільського говору // Поділля: історико-етнографічне дослідження / Артюх Л.Ф., Балушок В.Г., Болтарович З.Є. та ін. – К.: Доля, 1994. – С. 74–84.
2. Колесник Н. Здобутки та перспективи української фольклорної ономастики на всеслов'янському тлі // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. Випуск 4. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзендзелівського. – Ужгород, 2001. – С. 258-261.
3. Матвіяс І.Г. Засади української діалектології // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 3–9.
4. Скрипник Л.Г. Власні назви в українській народній фразеології // Мовознавство. – 1970. – № 2. – С.54-65.
5. Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму. – К., 1988. – 279с.

Умовні скорочення джерел

Грица	- Грица Т.Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької обл.: Дис. ...канд.філ.наук.: 10.02.01. – Харків, 1996. – 181с.
Гриценко	- Гриценко П.П. Матеріали для діалектного фразеологічного словаря українського Полесся (село Лучанки Овручського району Житомирської області) // Вопр. Фразеології. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272.– №8. – С.162–177.
Дзендзелівський	- Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл.України (лексика).- Ужгород, 1993. – Ч. III. – 464с.
Доленко 1975а	- Доленко М.Т. Із спостережень над діалектною фразеологією Поділля // Українське мовознавство. – 1975. – Вип. 3. – С. 102–107.
Доленко 1975б	- Доленко М.Т. Матеріали для словаря діалектних фразеологізмів Подолля // Вопр. фразеології. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272.– №8. – С.131–161.
Івченко	- Івченко А. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. – Х.: Око, 1996. – 160с.
Лавер	- Лавер В.И. Семантико-структурные варианты диалектных фразеологизмов в южно-карпатских говорах и их лингво-географическая интерпретация // Вопр. фразеології. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272.– №8. – С. 178–191.
Леснова	- Леснова В.В. Номінація людини та її рис у східнословобожанських

- українських говірках: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1999. – 21с.
- Номис - Приказки, прислів'я, і таке інше. Уклад М.Номис. – К., 1993. – 768 с.
- Онишкевич - Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – К., 1984. – Ч. 1–2.
- Сизько - Сизько А.Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини: Навчальний посібник. – Дніпропетровськ, 1990. – 100 с.
- ССНП - Юрченко О., Івченко А. Словник стійких народних порівнянь. – Харків, 1993. – 172с.
- УДСХО - Юрченко А.С., Ройзензон Л.И., Ройзензон С.И. Украинский диалектный словарь Харьковской области (Фрагменты словаря) // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. – Самарканд, 1975. – Вып. 272.– №8. – С. 192-207.
- Ужченко - Ужченко В.Д. Матеріали до фразеологічного словника східнослобожанських і степових говірок Донбасу. – Луганськ, 1993.
- ФСЛГСС - Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словащини. – Пряшів, 1990.- 160с.
- ФСУМ - Фразеологічний словник української мови / Уклад. В.М.Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – Кн. I. – 530 с. – Кн. II. – 984 с.

Умовні скорочення назв населених пунктів

Вр – с.Врублівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Дн – ст. Дунаївці Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.; Др – с.Дерев'яни Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Зл – с.Зелене Волочиського р-ну Хмельницької обл.; Злч – с.Зеленче Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.; Зр – с.Зарічанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Кд – с.Кадиївці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Км – с.Комунар Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Крв – с.Курівка Городоцького р-ну Хмельницької обл.; Крч – с.Карачієвці Вінковецького р-ну Хмельницької обл.; Кс – с.Косиківці Новоушицького р-ну Хмельницької обл.; Кт – с.Китайгород Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; МК – с.Мала Кужелівка Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.; Нг – с.Нігин Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Пл – с.Пилипківці Новоушицького р-ну Хмельницької обл.; ПХ – с.Пилипи-Хребтіївські Новоушицького р-ну Хмельницької обл.; См – смт Смотрич Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.; СУ – смт Стара Ушиця Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Схк – с.Сахкамін Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; Цк – с.Цикова Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.; Чр – с.Черче Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.

Скорочення назв говірок: *бойк.* – бойківські; *бук.* – буковинські; *закарп.* – закарпатські; *зах.под.* – західноподільські; *карп.* – карпатські; *лемк.* – лемківські; *наддніпр.* – наддніпрянські; *наддністр.* – наддністрянські; *под.* – подільські; *поліс.* – поліські; *слобож.* – слобожанські; *с.-поліс.* – середньополіські; *сх.слобож.* – східнослобожанські; *сх.под.* – східноподільські; *сх.степ.* – східностепові.